

До спеціалізованої вченої ради ДФ 70.895.011
у Хмельницькому університеті управління та права
імені Леоніда Юзькова
(29000, Україна, м. Хмельницький,
вул. Героїв Майдану, 8).

В І Д Г У К

**офіційного опонента Булеци Сібілли Богданівни на дисертаційну роботу
Комісаренко Вікторії Дмитрівни на тему «Застосування практики ЄСПЛ
при захисті особистих немайнових прав батьків та дітей», представленій на
здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081
«Право»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Особисті немайнові блага призначені для задоволення різних потреб фізичних осіб, тому їх можна віднести до особливої категорії соціальних цінностей, які підлягають захисту інститутами різних галузей права. Немайнові відносини виникають з приводу особистих немайнових благ, які не мають економічного, матеріального характеру. Суб'єктивне право, що виникає з приводу благ, позбавлених економічного змісту, яке тісно пов'язане з особистістю уповноваженої особи та індивідуалізує її, має специфічні підстави виникнення і припинення.

Значення прав особистості подвійне, оскільки, з одного боку, вони захищають людські духовні цінності, з іншого боку вони також захищають тілесну недоторканність людської особистості, що з'являється у матеріальному світі (наприклад, захист цілісності тіла). Порушення інтересів особистості само по собі не може бути оцінено за ринковою вартістю; тому ми не можемо говорити про його повне або часткове відшкодування, а лише про різні можливості справедливої компенсації. Порушення особистих прав через пошкодження майна потерпілого (витрати на лікування та догляд, втрата заробітку, тягар зобов'язань щодо утримання інших та ін.) та шкода особі (здоров'я та соціальні наслідки втрати фізичної цілісності, втрата тривалості життя, фізичні страждання, психічний розлад, душевні переживання, спосіб життя, особисті обставини, несприятливі зміни в іміджі особистості інших людей та можливості працевлаштування тощо). У цивільному законодавстві потреба у майновій компенсації за порушення особистих прав набула широкого

поширення протягом останнього століття, навіть у тих випадках, коли порушення не спричиняло майнової шкоди.

Особисті немайнові права батьків та дітей носять універсальний характер і з позицій публічно-правового регулювання відносяться до основних прав людини. В основу особистих немайнових прав батьків та дітей покладено одні і ті ж блага, спрямовані на забезпечення гідного існування людини, при цьому батьки та діти виступають як взаємодоповнюючі елементи цих суспільних відносин.

На сьогоднішній день наука цивільного права покликана виробити обґрунтовані доктринальні положення, які повинні лягти в основу нормативного матеріалу, покликаного врегулювати захист особистих немайнових прав батьків та дітей в практиці ЄСПЛ. У цьому сенсі комплексне дисертаційне дослідження В.Д. Комісаренко, присвячене захисту особистих немайнових прав батьків та дітей в практиці ЄСПЛ, характеризується безперечною актуальністю та своєчасністю. Дійсно, специфіка цивільно-правового захисту особистих немайнових прав батьків та дітей в практиці ЄСПЛ зумовлена тим, що не всі передбачені у законодавстві форми та способи захисту застосовують для його реалізації. Крім того окремі форми та способи захисту набувають певної специфіки щодо порядку їх застосування. За таких сучасних реалій набувають актуальності питання цивільно-правового захисту особистих немайнових прав батьків та дітей в практиці ЄСПЛ.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до планів науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу на 2017–2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як

європейської держави» на 2017–2026 роки (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Тему дисертації затверджено у вченій раді Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (протокол №10 від 30 січня 2017 року).

Об'єкт дисертаційного дослідження становлять сімейні правовідносини, що виникають у процесі захисту особистих немайнових прав батьків та дітей, що цілком відповідає проблематиці дисертаційних досліджень, які виконуються за спеціальністю 081 «Право».

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації, їх достовірності та новизни підтверджена теоретичною та методологічною базою дослідження, критичним аналізом та узагальненням наукових праць, комплексним аналізом законодавства та міжнародної практики у цій сфері. Ознайомлення з дисертаційним дослідженням В.Д. Комісаренко дозволяє говорити про те, що сформульовані у дисертації наукові висновки і рекомендації мають належну міру достовірності та обґрунтованості, що вимагаються від досліджень. Поставлені при написанні дисертаційного дослідження завдання у цілому розкриті.

Під час дисертаційного дослідження використано такі методи: формально-логічний, аналізу, синтезу, дедукції, індукції, історичний, порівняльного аналізу, формалізації, системно-структурний, аксіоматичний, які дозволили визначити особливості участі держави Україна у договірних зобов'язаннях. За допомогою формально-логічного методу розкрито основні положення про поняття та зміст особистих немайнових прав батьків та дітей, їх особливостей (підрозділ 1.1). Методи аналізу, синтезу, дедукції та індукції дозволили охарактеризувати загальну характеристику особистих немайнових прав батьків та дітей у сімейному праві України, а також запропонувати визначення понять відповідних правових категорій (підрозділи 1.2). Історичний метод допоміг з'ясувати поняття захисту особистих немайнових прав батьків та дітей у сімейному праві України (підрозділи 2.1). Метод порівняльного аналізу

застосовано для дослідження Європейських стандартів захисту особистих немайнових прав батьків та дітей та застосування практики ЄСПЛ (розділи 2, 3). Методи формалізації та системно-структурний дозволили сформулювати систему підстав та форм захисту особистих немайнових прав батьків та дітей, та властиві їм способи (підрозділ 3.1 та 3.2.). Сукупність цих методів, які були використані авторкою при проведенні дослідження, дозволили дисертантці виявити та вирішити комплекс теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із розвитком науки сімейного права в сфері захисту особистих немайнових прав батьків та дітей та сформулювати пропозиції вдосконалення чинного законодавства України в даній сфері.

Загальний аналіз змісту роботи свідчить про те, що дослідження має системний, цілісний, самостійний характер та відзначається високим науковим рівнем та актуальністю. Серед багатьох робіт з сімейного права, які здійснювалися в Україні в останні роки, дана робота виступає, по суті, першим спеціальним дослідженням, спрямованим на вдосконалення науки цивільного права та норм вітчизняного законодавства щодо захисту особистих немайнових прав батьків та дітей враховуючи практику ЄСПЛ.

Предметом дослідження є наукові погляди, ідеї, концепції, теорії, вітчизняна та Європейська судова практика, положення чинного законодавства та правової доктрини щодо захисту особистих немайнових прав, батьків та дітей. У процесі розкриття обраного предмету у роботі послідовно було розкрито питання стандартів, форм, способів захисту прав батьків та дітей як суб'єктів особистих немайнових прав, також визначено поняття та види захисту особистих немайнових прав батьків та дітей. Авторка розкрила поняття, визначила та охарактеризувала форми і способи сімейно-правового захисту особистих немайнових прав батьків та дітей. З метою всебічного розкриття об'єкту та предмету дослідження авторкою було проведено аналіз сімейного законодавства та судової практики ЄСПЛ з метою виокремлення існуючих підходів до визначення правової природи особливостей цивільно-правового захисту окремих видів особистих немайнових прав батьків та дітей.

Періодичне порівняння вітчизняних реалій дало змогу авторці визначити проблемні моменти вітчизняного правозастосування та сформувані власні науково-теоретичні пропозиції з реформування законодавчого регулювання сфери у сфері правового регулювання особистих немайнових прав батьків та дітей з використанням практики ЄСПЛ. Відповідно до огляду практики ЄСПЛ за період з 1959 року до 2020 року до ЄСПЛ було подано 101 062 заяв проти України, які були передані до судового формування. З вказаний період ЄСПЛ допустив до розгляду 90 664 заяв, з яких 72 604 визнані неприйнятними або вилучені, за 18 060 заявами ЄСПЛ винесло судові рішення

На підтвердження ґрунтовного характеру проведеного дослідження можна навести слушно обраний авторкою комплексний підхід до вибору науково-методологічних та нормативно-правових джерел й емпіричної бази. Адже на якість отриманих результатів вплинуло глибоке опрацювання робіт вітчизняних цивілістів, врахування досягнень загальнотеоретичної юриспруденції, сімейного права та інших галузей системи права України. Істотну увагу у ході дослідження було приділено аналізу актів конституційного, сімейного законодавства України, матеріалів судової практики, практики європейських судових органів тощо.

Робота містить наукові положення, які мають важливе науково-теоретичне значення й практичне спрямування. Положення новизни, що виносяться на захист, підкріплені відповідними висновками по ходу дослідження, а також належним чином обґрунтовані.

Ознайомлення з рецензованою роботою дає підстави зробити висновок, що ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, ступінь їх достовірності та наукової новизни в цілому відповідають вимогам, що ставляться до даного виду робіт.

Повнота викладу положень дисертації в роботах, опублікованих авторкою. Авторка у ході дослідження було опубліковано основні результати, що знайшли відображення у дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження В.Д. Комісаренко викладено у дев'яти наукових працях, зокрема

чотирьох наукових статтях у виданнях України, визначених фаховими з юридичних наук, одній – у періодичному науковому виданні іноземної держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку ЄС, чотирьох тезах доповідей на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях. Отримані положення носять оригінальний, самостійний характер. Посилання на авторські публікації у роботі присутні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що робота стала першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням захисту особистих немайнових прав батьків та дітей. У дисертації В.Д. Комісаренко оброблено, проаналізовано та узагальнено значний масив наукових праць українських та зарубіжних правників в сімейному праві, фахівців в сфері особистих немайнових прав. За результатами аналізу джерел авторкою здійснено власні напрацювання та зроблено на їх основі висновки, які обумовлюють наукову новизну та достовірність одержаних в результаті дисертаційного дослідження результатів.

Зокрема, доцільно погодитися з дисертанткою, що поняття правового захисту особистих немайнових прав батьків та дітей тісно пов'язаний із поняттям юридичної відповідальності у сімейному праві (недотримання сімейно-правових норм, порушення батьками їх обов'язків ведуть до виникнення певних наслідків такої неправомірної поведінки – юридичної відповідальності та, як наслідок, застосування щодо правопорушників встановлених законом санкцій). Заходи сімейно-правової відповідальності щодо особистих немайнових прав батьків та дітей передбачають, по-перше, застосування до правопорушника певної санкції, що полягає в додаткових обтяжливих обов'язках, по-друге, забезпечення захисту прав уповноваженої особи.

Дисертант цілком справедливо зазначає, що визначення чіткого переліку правомочностей, які включаються до права дитини на виховання є юридично не виправданим, оскільки процес виховання дитини складається з багатьох факторів, які неможливо в повній мірі охарактеризувати в юридичній площині.

Виховання, у першу чергу, є процесом, який представляє собою систему виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості. А тому законодавцем обрано правильний шлях до закріплення на правовому рівні основ належного батьківського виховання для забезпечення соціалізації та фізичного розвитку дитини.

В дисертації наводяться аргументи й на удосконалення наукових суджень, теорій, положень. Так, авторкою обґрунтовано, що під захистом особистих немайнових прав батьків та дітей необхідно розуміти застосування комплексу юрисдикційних на неюрисдикційних заходів визначених законодавством України, міжнародними договорами, звичаями, шлюбним та іншими договорами та судовою практикою, відповідно до положень сімейного законодавства України.

У зв'язку з цим, авторка слушно пропонує удосконалити цивільне законодавство шляхом внесення змін до ст. 18 СК України «Захист сімейних прав та інтересів», виклавши положення частини першої цієї статті у наступному вигляді: *«1. Кожен учасник сімейних відносин може звернутися за захистом своїх особистих немайнових та майнових прав через застосування юрисдикційних на неюрисдикційних форм захисту визначених законодавством України, міжнародними договорами України, звичаями, шлюбним та іншими договорами та загальновизнаною судовою практикою, відповідно до положень СК України»*, відповідно, частини 1 та 2 вважати частинами 2 та 3 ст. 18 СК України.

Авторкою цілком обґрунтована, що пропозиція доповнення до диспозиції частини другої статті 146 Сімейного кодексу України, виклавши її у такій редакції: *«2. Дитині може бути дано не більше двох імен, якщо інше не впливає із звичаю національної меншини, до якої належать мати і (або) батько. Забороняється давати братам чи сестрам однакові імена, використовувати в якості особистого імені прізвище, давати імена з образливим значенням.»*

Позитивним є положення авторки, що перспективним напрямком захисту особистих немайнових прав батьків та дітей мають стати нормативні положення щодо врегулювання здійснення цих прав у «цифровому» середовищі. На жаль, повна відсутність відповідних нормативно-правових принципів ускладнює практичного здійснення охорони та захисту особистих немайнових прав батьків та дітей.

У ході дослідження було виявлено сучасний стан та перспективи, форми та способи захисту особистих немайнових прав батьків та дітей. Докладний аналіз стандартів захисту особистих немайнових прав батьків та дітей в практиці ЄСПЛ наведений в другому розділі роботи.

Дисертація характеризується цілою низкою інших положень, що свідчать на користь оригінального характеру отриманих результатів.

Практична і теоретична значимість отриманих результатів дисертаційного дослідження. Практична цінність роботи полягає у можливості використання результатів дослідження для удосконалення чинних законодавчих актів у сфері регулювання відносин захисту особистих немайнових прав батьків та дітей, для узагальнення судової практики. Робота може бути використана практичними працівниками.

На користь практичної значимості отриманих результатів свідчать також проведений аналіз матеріалів вітчизняної та зарубіжної судової практики, практики ЄСПЛ.

Зауваження щодо змісту дисертації. Не заперечуючи актуальність проведеного авторкою дослідження, наукову новизну, обґрунтованість і достовірність положень роботи, високий теоретичний рівень, а також практичну значущість результатів для вдосконалення національного законодавства у сфері цивільного права та правозастосування, разом із тим необхідно зазначити, що окремі положення дисертаційної роботи В.Д. Комісаренко носять дискусійний характер, а деякі висновки потребують додаткової аргументації.

1. В ході дослідження авторка зазначає, що особисті немайнові права в цілому, та права батьків та дітей зокрема, потрібно розглядати як суб'єктивні права. Ці права становлять певну *органічну сукупність* (грукуються навколо певних благ) та відповідно *здійснюються комплексно*. Вони належать одночасно кожному з членів сім'ї, тобто в ідеалі матері, батьку та дитини (дітям), але у процесі їх здійснення має місце *множинність* учасників відносин.

Чи можна стверджувати, що особисті немайнові права батьків та дітей є суб'єктивними правами батьків та дітей, не йде мова про особисті немайнові права в цілому. Ще І.Е. Ревуцька в дисертації обґрунтувала, що правовий статус члена сім'ї це наявність в неї встановленої законодавством сукупності прав та обов'язків, законних інтересів та гарантій їх реалізації, пов'язаних з належністю особи до сім'ї, тобто стверджувати, що особисті немайнові права батьків та дітей це суб'єктивні права недоречно. Хотілося б почути думку авторки з цього приводу.

2. Авторка зазначає, що в сучасних умовах, з урахуванням падіння у сім'ї авторитету батьків, необхідно суттєво переосмислити позицію законодавця щодо співвідношення прав та обов'язків батьків і дітей. Поряд із необхідністю підвищення відповідальності батьків за виховання дітей, слід передбачити обов'язок дітей поважати своїх батьків, надавати їм посильну допомогу у веденні домашнього господарства, підкорятися їх розумним вимогам. Слід закріпити право батьків керувати своїми дітьми, контролювати їхню поведінку, у тому числі в інтернеті, застосовувати до них примусові заходи з метою дотримання вимог батьківської влади.

Не зрозумілою є позиція авторки щодо права на керування дітьми, контролювати їхню поведінку, а також, які примусові заходи необхідно, на думку авторки, застосовувати до дітей щоб вони дотримувалися батьківської влади. Чи не буде порушено принцип рівності учасників сімейних правовідносин, свобода учасників та чи не буде ці положення авторки свавіллям батьків по відношенню до дітей?

3. Окрема увага в дисертації приділена питанням врахування практики

Європейського Суду з прав людини та відповідних Європейських стандартів захисту особистих немайнових прав батьків та дітей у частині здійснення права дитини на ім'я (його вибір або зміну). Авторкою підкреслено, що відсутність на законодавчому рівні унормування вибору імені таким чином, щоб це не впливало на психоемоційний розвиток дитини до того часу, коли він сам зможе його змінити дозволило сформулювати пропозицію щодо можливості зменшити вік, з якого дитина може змінювати ім'я до 14 років.

Потребує додаткового роз'яснення авторкою, яка підстава зміни віку дитини права на зміну імені до 14 років (чи з 14 років), чому не 10 чи 12 років? Може взагалі не потрібно унормувати право на зміну імені дитини?

4. Дисертантка пропонує у частині взаємних прав батьків та дітей у сфері отримання медичних послуг наголошено, що вирішення питання щодо неузгодженості процедури надання згоди на проведення медичних втручань щодо неповнолітньої дитини-пацієнта (у віці від 14 до 18 років) має бути вирішена шляхом доповнення частини першої статті 43 Закону України «Про основи законодавства України про охорону здоров'я» абзацом такого змісту: «Щодо пацієнта віком від 14 років до 18 років (неповнолітнього пацієнта) медичне втручання здійснюється за взаємною згодою пацієнта та його законних представників».

Виникає необхідність більш чітко обґрунтувати необхідність згоди законних представників для осіб з 16 до 18 років, оскільки пубертатний період закінчується в 16 років і довести, що необхідна їх згода на медичне втручання, наприклад дітей 17 років.

5. Авторка дисертації визначає, що неюрисдикційна форма захисту – це дії фізичних осіб та недержавних організацій щодо захисту прав та охоронюваних законом інтересів, які вчиняються ними самостійно. Такі дії можна назвати самозахистом прав, а про медіацію як форму захисту авторка взагалі не згадує.

Потребує уточнення твердження авторки, що такі дії є самозахистом та у якій вони формі вчиняються. І чи медіація, на вашу думку, відноситься до неюрисдикційного способу захисту і чи є вона ефективною?

Разом із тим, висловлені зауваження є певною мірою дискусійними й не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації В.Д. Комісаренко як такі, що не стосуються концептуальних положень дисертації та не зменшують належний рівень рецензованого дослідження.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Дисертація Комісаренко Вікторія Дмитрівна на тему «Застосування практики ЄСПЛ при захисті особистих немайнових прав батьків та дітей», є завершеним самостійним науковим дослідженням, в якому отримані нові науково обґрунтовані результати, спрямовані на вирішення конкретної для науки цивільного права задачі, а саме визначення способів, форми та особливостей захисту особистих немайнових прав батьків та дітей.

Аналіз тексту дисертації свідчить про відсутність порушення авторкою вимог академічної доброчесності. У роботі наявні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримано вимоги норм законодавства про авторське право; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації.

Зокрема, у рецензованій праці не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації.

Окремо в роботі запропоновано актуальні теоретичні підходи та сформульовано пропозиції щодо шляхів удосконалення правового регулювання захисту особистих немайнових прав батьків та дітей в практиці ЄСПЛ. Викладені в дисертації рекомендації щодо удосконалення національного законодавства та правозастосування є теоретично обґрунтованими та аргументованими.

Основні положення дисертації, що виносяться на захист, належним чином знайшли відображення у наукових статтях, що були підготовлені та опубліковані авторкою дисертації, кількість і якість яких відповідає чинним вимогам щодо публікацій.

Авторкою опрацьовано значну кількість вітчизняної фахової літератури з теми дисертації. Існуючі в юридичній літературі теоретичні положення, що стосуються досліджуваної теми, були дисертанткою належним чином критично проаналізовані та на цій основі зроблені відповідні пропозиції з удосконалення національного законодавства та правозастосування.

Враховуючи наведене, можна стверджувати про достатній рівень науковості та обґрунтованості висловлених авторкою у дисертації наукових суджень, положень, висновків і рекомендацій. З огляду на викладене, дисертаційна робота В.Д. Комісаренко є завершеною науковою працею, а висновкам, зробленим у дисертації, властиві необхідні ознаки новизни.

Підсумовуючи вищезазначене, є всі підстави вважати, що дисертація Комісаренко Вікторія Дмитрівна, на тему «Застосування практики ЄСПЛ при захисті особистих немайнових прав батьків та дітей» за змістом, обсягом, оформленням і науковою новизною відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 р. № 261 (зі змінами) та п.10 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167, а її авторка, Комісаренко Вікторія Дмитрівна, за результатами публічного захисту, заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

Доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри цивільного права
та процесу ДВНЗ «Ужгородський
національний університет»

С.Б. Булеца

Підпис Булеци С.Б.
«засвідчую»
Вчений секретар
ДВНЗ «УжНУ»



О.О. Мельник